

– Szóval maga az új Weingruber – mérte végig az asszonyság, és ciccentett egyet a szájával, amint kikapta a kezéből a papírt és a bankókat.

– Dehogynis – vonta meg a vállát szerényen. – Csak nincs hol mosnom, tetszik tudni. Különben se a ruha teszi az embert, ugyebár.

– Két sarokkal lejjebb van egy mosoda, ha nem vette volna észre. Én nem vállalom mosást, mit képzelsz! – dörögte Oelau asszonyság, és egy erélyes mozdulattal rácsukta az orrára az ajtót.

Ahogy ballagott a langy estében a degeszre tömött szennyesszatyorral, valaki mellé lépett, és szinte suttogó, síri hangon szólította meg.

– Vigyázz, kész, tűz!

– Cimbora, neked mindig – nyúlt a zsebébe János az öngyújtóért.

– Nézd csak, még mindig itt kóborolsz? – kérdezte a férfi, miután rágyújtott.

– Ahogy te mondtad, emlékszel, mint gólyaszar a levegőben.

– Így bizony, barátom. Látom, te is megtanultad, miről is szól ez a történet. Mit cipelsz?

– Amiről ez a történet szól. Viszem kimosni a szennyest.

– Értem, aranyapám. De ha nem veszed zokon, nem kísérlek el. Megyek, meg kell találnom valakit, mert nagy baj lesz, ha nem tudok vele beszélni. Nagyon nagy baj.

János lehajolt a szatyorért, és csak egy távolról parázsló cigarettavéget látott, mikor felnézett.

Hirtelen nagyon sötét lett.

Kicsi Sándor András

A FÉREG SZEMANTIKÁJÁRÓL

Brent Berlin a következő, öt- vagy hatszintű, felülről lefelé egyre kevésbé átfogó hierarchiát javasolta az etnobiológiai kategóriákra: (1) egyedülálló kezdő (*unique beginner*) (*növény, állat*); (2) életforma (*life-form*) (*fa, bokor, madár, hal* stb.); (3) köztes (*intermediate* vagy *midlevel*) (például *lombos fa, tűlevelű fa*); (4) nem (*genus, generic*) (például *bükkfa, fűzfa*); (5) faj (*species, specific*) (például *Fragaria vesca* vagy *erdei szamóca* vagy Kalotaszegen szórványosan *leányeper*, *Fragaria viridis* vagy *csattogó szamóca* vagy Kalotaszegen szórványosan *fűeper*); (6) változat (*variety, varietal*) (például a *dió* – *Juglans regia* – változatai Kalotaszegen *borkándi, fás, köves* stb.) (Berlin 1992: 16, 23, Brown 1984: 4–5, Lakoff 1987: 33; közülük a köztes kategória tűnik legkevésbé jelentősnek; a kalotaszegi példák forrása Péntek & Szabó 1985).

Az alapszintet (*basic-level*) a nem (*genus, folk-generic level*) képviseli, ez a legkitüntetettebb az osztályozásban, mivel az emberek általában ezt a leghajlamosabbak megnevezni, erre leginkább hajlamosak emlékezni, a nyelvekben erre a szintre vannak a legegyszerűbb nevek, e szintű kategóriáknak van a legnagyobb kulturális jelentőségük, ezeket észleljük egészként, egyetlen Gestaltként (Lakoff 1987: 37, Berlin 1992). Brent Berlin, Eugene Hunn és munkatársaik a mexikói maja tzelalok növény- és állatneveit áttanulmányozva arra az eredményre jutottak, „*hogyan alapszinten a növényekre és állata-*

tokra vonatkozó népi terminológia (folk terminology) majdnem tökéletesen megfelel a biológiai taxonómiának [...] Magasabb és alacsonyabb szinteken a pontosság határozottan csökken. Ennek két okát feltételezték: az egyik a világgal, a másik az emberi érzékelés és megismerés természetével kapcsolatos. A növények és állatok esetében az alapszint megfelel a biológiai nem (biological genus) szintjének. Ez a fajok fölötti szint. Egy adott helyi ökoszisztémában az adott nem egyik faja általában jobban alkalmazkodik, mint mások. Így nagyon általános, hogy egy helyi környezetben egyetlen faj reprezentálja a nemet. Ez elég könnyen észrevehető különbségeket eredményez az egy helyen élő fajok általános formájában. Mivel a felszíni forma érzékelése az alapszint egyik meghatározója, a kategória-tagság eldöntése okkal itt a legpontosabb.

Látható, hogy fogalmi rendszerünk az alapszinten nyugszik, és hogy felfelé általánosítunk, lefelé pedig specifikálunk. Vagyis fogalmi rendszerünk azon a szinten van megalapozva, amelyiken a legeredményesebb a kölcsönhatásunk környezetünkkel” (Lakoff 1992: 102).

Ami az állatok életformaszintjét illeti, Cecil H. Brown öt hipotetikus kategóriát állított fel, amelyekre a világ nyelvei lexikalizálnak terminusokat. Ez az öt kategória a következő (1984: 15–16):

BIRD: nagy (legalábbis a bogarakhoz képest nagy) lények, szárnyakkal és általában tollakkal és csőrökkel. Ez a kategória legnagyobb kiterjedésében átfogja a madarakat és az olyan repülő emlősöket, mint a denevérek. A magyarban erre a kategóriára a *madár* szó lexikalizálódott.

FISH: áramvonalas testű és uszonyos állatok, amelyeknek általában kopolyájuk van. Ez a kategória legnagyobb kiterjedésében átfogja a halakat és az olyan halszerű emlősöket, mint a delfinek és a cetek. A magyarban erre a kategóriára a *hal* szó lexikalizálódott.

SNAKE: tolatlan, szőrtelen, hosszúkás lények, amelyeknek általában nincs végtagjuk. Az ebbe a kategóriába tartozó állatok a kígyók és/vagy férgek. A kategória legnagyobb kiterjedésében átfogja a kígyókat, férgeket, gyíkokat, angolnákat és esetleg a hosszúkás, hüllőszerű rovarokat. A magyarban erre a kategóriára a *féreg* szó lexikalizálódott.

WUG: apró lény, amely nem tartozik a BIRD, FISH és SNAKE kategóriába. E kategória átfogja a rovarokat és az olyan kis lényeket, mint a pókokat, gyakran a férgekre is kiterjed. Olykor benne foglaltatnak más lények is, mint gyíkok, teknősök és békák – ha kicsik. A magyarban erre a kategóriára a *bogár* szó lexikalizálódott.

MAMMAL: nagy lény, amely nem tartozik a BIRD, FISH és SNAKE kategóriába. E kategória átfogja az emlősöket, s gyakran kiterjesztik olyan nagy állatokra, mint iguanák és krokodilok, ráadásul pedig teknősök és békák – ha nagyok. A magyarban erre a kategóriára külön szó nem lexikalizálódott, legközelebbi megfelelői *négy lábú (állat)*, *emlős*, *barom*, *állat* (jelentésszűküléssel egyedülálló kezdőt jelölő mivoltáéhoz képest).

Az állatokat átfogó kategóriákkal többféle-, legalább kétféleképpen osztályozhatjuk (1) az életforma szintjén alakjuk és mozgásformájuk szerint (ezek a népi rendszerekben nem válnak szét élesen), valamint (2) hasznosságuk, ezen belül kitüntetetten fogyasztásosságuk szerint. A *féreg* érdekessége az, hogy mindkét keretben egyaránt azonosítható, különböző kritériumok alapján, ugyanakkor mindkét keretben negatívan van definiálva.

Féreg lehet (1) az életforma szinten minden olyan állat, amely nem négy lábú, hal vagy madár (tehát a SNAKE és egyben a WUG kategóriát fedi). Ez a négyes felosztás található meg például Platónnál (TIMAIOSZ 91–92) és a BIBLIÁ-ban is (1MÓZ1: 20–30, 3MÓZ11: 46, 1KIR4: 33). Végző soron e négyes szolgálta Carl Linné rendszerének alapjául is. Az ő 1735-ben megjelent SYSTEMA NATURAE című művének hatos állattani rend-

szere tulajdonképpen csak a férgeket bontja tovább: *Quadrupedia* „négy lábúak”, *Aves* „madarak”, *Pisces* „halak”, *Reptilia* „csúszó-mászók, hüllők”, *Insecta* „bogarak, rovarok”, *Vermes* „féreg”. A *Quadrupedia* helyett csak a későbbi kiadásokban áll *Mammalia* „emlősök”. A négyes osztályozás számos nyelvben lexikalizálódott (például kínai *shou* „négy lábú”, *miao* „madár”, *yu* „hal”, *chong* „féreg”), a magyarban azonban nincs meg tisztán, elsősorban a MAMMAL és a SNAKE kategória problematikussága miatt. A négyes felosztás a BIBLIA-ban már mindjárt a teremtés leírásakor szerepel, de a magyarban a negyedik csoportra nem a *féreg*, hanem legalább Károli Gáspár fordítása óta a *csúszó-mászó (állat)* használatos.

Az életforma szintjét átfogó kategóriák előfordulására, az *állat* szó szűküléses használatára érdemes idézni Vörösmarty Mihály CSONGOR ÉS TÜNDE című művéből az Éj monológjának egy részletét (Kicsi 1991: 128):

„A féreg, a pillanat buboréka,
Elvész; idő sincs lételének.
Madárt a szárny, a körmök állatot
Nem váltanak meg, kérges büszke fát
Letesznek századoknak súlyai.”

Másrészt, az életforma szintjén felvett jelentésétől eltérően a *féreg* (2) jelölheti a nem fogyasztható, különösen kártékony (például egér, patkány) vagy félelmetes állatokat (amilyen a farkas, a medve és a sas) is.

Tájszótárainkban a *féreg* szó – egyes nyelvjárásokban *férög*, *férög*, *féreg*, *férög*, *fíreg*, *fírög* alakváltozatokkal – jelentése állatnévként „1. mindenféle kártékony állat, a) egér, b) patkány, c) görény, d) farkas, e) medve; 2. minden különös állat; 3. minden állat, különösen vadállat” (MTSZ 1: 577), illetve „1. különféle kártékony rovarok és kisebb, főként rágcsláló és ragadozó emlősállatok gyűjtőneve; 2. különféle kártékony, gyakran az emberen vagy állaton élősködő rovarok, légy, szúnyog, bolha, tetű stb. gyűjtőneve; 3. különféle kártékony rágcslálók és kisebb ragadozók, egér, patkány, hörcsög, görény, menyét stb. gyűjtőneve, a) egér, b) patkány; 4. ragadozó emlősállatok és madarak, medve, farkas, sas gyűjtőneve” (ÚMTSZ 2: 423–4). A MAGYAR NYELVJÁRÁSOK ATLASZÁ-ban a *féreg* szórványosan „egér” (617. o.), „patkány” (618. o.), „hernyó” (650. o.), „csimasz” (651. o.), „kukac” (652. o.) és „szú” (974. o.) jelentéssel szerepel, sőt megvan a *féregfa* összetétel is, *egérfu* mellett, „égerfa” jelentéssel (120. o., még ÚMTSZ 2: 424). A *féreg*nek különösen frappáns meghatározását adta egykor (1838–1845) Gáspár János erdélyi tájszógyűjteményében: „e szavat nagyon sok s egymástól elütő értelemben használják Erdélyben: 1. zsebszót(ári) Wurm. 2. egér. 3. toportyánféreg (= farkas és medve). 4. rovarok lárváji általán. 5. mindennemű kártékony, apróbb állatok, görény, menyét stb.” (Szabó 1964: 20). Kalotaszegen a *féreg* alá tartoznak a rovarok, lárvák, bélféreg, apróbb rágcslálók (egér, patkány) is (Vasas 1985: 74, 90), a *kicsi féreg* kifejezés pedig a *bolha* szó szinonimája (1985: 56). Az Ormánságban *férög* „apróbb, nagyobb pusztító, kártékony állat csúszómászó bogár” (pl. farkas, görény, patkány, menyét, gyümölcsben fúró kukac, csótány, csömöz, pücsök stb.) (Kiss & Keresztes 1952: 157). A tájszótárakból kiinduló elemzés szerint a *féreg* szó – többek között – hajlamos a meg nem határozott (saját névvel nem bíró) állatok gyűjtőneve lenni.

A *féreg* szó személyneves származéka (*Fergudi*) 1152-ből adathozható. A korai magyar szójegyzékekben *ferék*, *ferég*, *feruk* stb. változatokban a latin *vermis* és a német *wurm* megfelelője, s számos összetételben (*borféreg*, *disznóféreg*, *szalonnaféreg* stb.) is előfordul (RMG 233–5). A JÓKAI-KÓDEX-ben (1372 után) „gyarló teremtmény” (*fergec zked*), a

MÜNCHENI KÓDEX-ben (1416 után) „lelki gyötrelem”, a DÖBRENTAI-KÓDEX-ben (1508) „alávaló ember” (*fíreg*), a JORDÁNSZKY-KÓDEX-ben (1519) „vadállat, kártékony állat” jelentésű (TESZ 1: 891–2, EWUNG 1: 381).

Ami etimológiáját illeti, a *féreg* a vogul *pēr̄k* „féreg, kukac, rovar” és zürjén *per̄k* „tetű” szókkal van rokonságban, s eredeti jelentése „a gerinctelenek csoportjába tartozó apróbb állat” lehetett (TESZ 1: 892, EWUNG 1: 381). Ami jelentésviszonyait illeti, az átfogó jelentéshez (jelentésekhez) képest a fajokat (az erdélyi nyelvjárásokban „egér”, az Alföldön „farkas” stb.) jelölő jelentések szűküléses szinекdochéval keletkezettek, akárcsak a szintén nyelvjárási *madár* „veréb” (Károly 1970: 167–8). Hasonló szűküléses szinекdoché más nyelvekből is ismeretes, ilyen például a zürjén (orosz jövevényszó) *zver* „vadállat; nyest” (Károly 1977: 383). Nagyobb jelentésbeli kiterjedésében a *féreg* tehát életforma kategóriát jelöl, kisebb kiterjedésében pedig nemet vagy fajt. Összehasonlításképpen érdemes megemlíteni Gerald Durrell példáit, akinek adatai szerint a dél-amerikai spanyolban a *féreg* megfelelője, a *bicho* lehet „pillangó” (1964: 116), de lehet „pecari” jelentésű is (1964: 160), ráadásul a bikaviadalok nyelvén a bika (*toro*) egyik megnevezése is *bicho*.

A *féreg* – talán tabu révén is meglevő – népnyelvi szinonimái között is megvan a bibliafordításokból ismert *csúszó-mászó*, de szerepel még a *csúnyaság* és *csintalan állat* is (mindháromra Berde 1940: 194; a *csúszó* nyelvjárásokban leggyakrabban „kígyó”, olykor „sikló”, MTSZ 1: 371, ÚMTSZ 1: 924–5; a *csúnyaság* pedig inkább csak a házban elszaporodó bogarak gyűjtőneve Rábagyarmaton, ÚMTSZ 1: 918). Több erdélyi nyelvjárásban (különösen a székelyekben) és egyes csángó nyelvjárásokban a *féreg* csak „egér” jelentésben szerepel (akár az *egér* szó szinonimájaként is, Gálffy & Márton 1987: 120–1, Wichmann 1936: 40). Erre reakció – az átfogó jelentést pótolva – egy magyarórdi román jövevényszó: „*gidigány: hüüllök, patkányok, egér gyűjtőneve*” (Horváth 1980: 481).

A magyar nyelvjárásokból számos *-féreg* utótagú kifejezés ismeretes, például *barázdaféreg* „földigiliszta” (MTSZ 1: 100, MTSZ 1: 346), *bőrféreg* „lőbetegségként takonykóros nyirokér- és nyirokcsomó-gyulladás” (ÚMTSZ 1: 592), *búzaféreg* „gabonaféreg vagy magtári zsuzsok (*Calandra granaria*); búzabogár” (ÚMTSZ 1: 647); *büdösféreg* „poloska” (ÚMTSZ 1: 652), *csókaféreg* „kemény szerszámfáknak szűfúrta lyukacsai” (MTSZ 1: 337), „cserebogár pajortja” (ÚMTSZ 1: 872), „csimasz” (MAGYAR NYELVJÁRÁSOK ATLASZA 651. o.), *földiféreg* „vakondok” (ÚMTSZ 2: 515), *furulyásféreg* „dohánypalántát pusztító féreg” (MTSZ 1: 645), *fülféreg* „fülbemászó” (ÚMTSZ 2: 557), *hájféreg* „csimasz” (MAGYAR NYELVJÁRÁSOK ATLASZA 651. o.), *hamuféreg* „a káposztán élősködő féreg” (MTSZ 1: 798, ÚMTSZ 2: 835), *harcsaféreg* „a kérész lárvája” (MTSZ 1: 810, ÚMTSZ 2: 853), *kaptányféreg* „patkány” (ÚMTSZ 3: 96), *kolompérféreg* „csimasz” (MAGYAR NYELVJÁRÁSOK ATLASZA 651. o.), *korpaféreg* „a szilva levelét pusztító féreg; levéltetű” (MTSZ 1: 1182, ÚMTSZ 3: 496), *krumpliféreg* „csimasz” (MAGYAR NYELVJÁRÁSOK ATLASZA 651. o.), *lőféreg* „lőtetű” (MTSZ 1: 1347, ÚMTSZ 3: 884), *méhféreg* „méh” (ÚMTSZ 3: 1209), *olvatagféreg* „dohánypalántát pusztító féreg” (MTSZ 2: 13, ÚMTSZ), *ősziféreg* „tücsökfaj, mely a szőlők között s általában a hegyek déli oldalain nagy sokaságban található ősszel” (MTSZ 2: 46, ÚMTSZ), *palackféreg* „poloska” (MTSZ 2: 61, ÚMTSZ), *patkányféreg* (MAGYAR NYELVJÁRÁSOK ATLASZA 618. o., ÚMTSZ), *rászafeleg* „káposztaféreg; tolakodó” (MTSZ 2: 255, ÚMTSZ), *rozsféreg* „a ló végbelében levő kukac (zabféreg)” (MTSZ 2: 315, ÚMTSZ), *sikféreg* „lisztféreg” (MTSZ 2: 384, ÚMTSZ), *szórféreg* „többféle állatokon élősködő féreg” (MTSZ 2: 601, ÚMTSZ), *szűféreg* és *szulféreg* „szű” (MAGYAR NYELVJÁRÁSOK ATLASZA 974. o. ÚMTSZ), *toportyánféreg* „medve, farkas” (MTSZ 2: 759, ÚMTSZ).

Ami a *féreg* „farkas” jelentését illeti, érdekes, de megalapozatlan feltevés ezt a török

quirt „féreg, farkas” poliszémiájából származtatni. A köznyelvi, de régies és népies *toportyán* és *toportyánféreg* a *farkas* választékos szinonimája, s az *ordít, mint a fába szorult féreg* kifejezés eredetileg egy farkasfogó szerszám használatára utal (Nagy 1979: 141–3).

A *féreg* nemcsak az egyébként a MAMMAL (négy lábú), hanem a BIRD (madár) kategóriába tartozó állatokat is jelölhet. Például Lakatos Károly szerint a századfordulón a szegedi halászok a bakcsót körülírással *réti férögnek* (1910: 152), a sast *nagyebadta férögnek* (1910: 88), a kisebb ragadozó madarakat pedig *kergetőzsi férögnek* (1910: 89) nevezték.

A denevér megnevezései között Kádár Lajos alpári (Bács-Kiskun megye) népi írónál egyaránt szerepel a *denevér*, *bőregér* és a *se féreg, se madár* (1959: 51–52), míg egyes moldvai csángó nyelvjárásokban (így Szakatura és Dózsaújfalú községekben) a denevér *férögmadar* (Márton 1960: 279, UMTSZ 2: 424), ami alatt minden bizonnyal „egérmadár” értendő (Kicsi 1991).

A továbbiakban röviden kitérek a *féreg* kategória népi táplálkozásbeli, részletesebben pedig népi gyógyászatbeli jelentőségére. A *féreg* kategóriába tartozó állatok általában a magyarságnál sem fogyaszthatók, s erre jó példa a határesetet képező csigaevés (erről bővebben Kicsi 1990). Ismeretes, hogy nagy költőink, Berzsenyi Dániel és Petőfi Sándor kifejezetten csigakedvelők voltak. E tradíció folytatásáról emlékezett meg Garai Gábor az *Élet és Irodalom* 1984. karácsonyi számában, elbeszélve egy ebéd történetét, amely 1966 tavaszán került elfogyasztásra „a *Matróz-tanyán, a rakparton, az Erzsébet híd pesti hídfője közelében*”. Az ebéden öten vettek részt: Illyés Gyula és Váci Mihály csigapörköltet ettek, a másik két költő, Somlyó György és Garai, valamint az írószövetség sofőre más. Illyés, a maga szalonízúvé vált népiességét fitogtatva szóba hozta a rácegrespusztai csigaevést: szülőfalujában a csiga a szegények (a sofőr kérdésre részletezve: cigányok és nem cigányok) eledele volt. De amikor a pincértől afelől érdeklődött, hogy kedveli-e a csigát, autentikus népi megfogalmazásban kapta a megörkönyödött, tiltakozó választ: „*Magyar ember vagyok én, nem eszem én férget.*”

A betegséget testbe jutva okozó állatokat általában a *féreg* kategóriába sorolhatjuk. Kóssa (később Magyary-Kossa) Gyula (1908) foglalkozott részletesebben a *féreg* gyűjtőnév alá sorolt állatoknak betegségekhez kapcsolódó vonatkozásai közül „*azon régebben általános, helyenként ma is élő babonás néphittel, hogy az ember gyomrába és egyéb belső részeibe fűrés, ivás vagy alvás közben – szájon, orron, fülon stb. át – mindenféle utálatos féreg: kígyó, béka, pióca, víziborjú juthat be s ott tartósan tovább élhet*” (Jakubovich 1933: 187). Magyary-Kossa szerint „*Ha annak magyarázatát keressük, hogy honnan származhatik a népnek az a hite, hogy a gyomorban kígyó, béka és más férgek élősöködhetnek és súlyos betegséget okozhatnak, akkor első sorban az ideges, gyomorhurutban vagy más gyomor- és bélbajban sínylődő ember illúziójára kell gondolnunk*” (Kóssa 1908: 277–8). Hasonló véleményen van Oláh Andor is (1986: 148), aki a férgeket (köztük még egy *ötögyík*, nyilván *étögyík*) „mérges gyík” nevezetűt is) neurotikus és pszichotikus betegek képzeletének tulajdonítja, és rámutat, hogy ezek a betegségek okozóira vonatkozó ősi hiedelmeknek is megfelelnek. Másképpen vélekedik viszont Barna Gábor, aki a Hortobágy vidékének hiedelmeit és népszokásait tárgyaló munkájában arra a következtetésre jut, hogy „*A víziborjúról szóló hiedelemtörténetekben valószínűleg a spontán abortusz, a vetélés jelenségével állunk szemben*” (1979: 79). Egy harmadik álláspontot képvisel Liszt Nándor, akinek közvetlenül a századforduló utáni, akkori Hajdú vármegyei gyűjtésére alapozott azonosítása szerint a *vízibornyú* nem más, mint a közönséges göte (idézi Kóssa 1908: 275). Magyarózdton „*vízibarnyú: ebihal, békaporonty*” (Horváth 1980: 510). A szerzte a magyarságnál elter-

jedt elképzelés szerint a *vízborjú* ebihalat vagy gótét jelöl, amely ivással a testbe juthat, s ott betegséget okozhat (részletesebben Kicsi 1988).

A férgek közé sorolódnak az emberek és állatok belső élősdijei (*nyű, kukac, giliszta, bélféreg* néven; sok az ellenük való ráolvasás, Pócs 1985, 1986a), a bőr élősdijei (bolha, tetű, poloska), a féreggűzés pedig rituális gyakorlat volt (Berde 1940: 194–5, Pócs 1986b). A *féreg* szó további jelentései között szerepel „*a kutya nyelve alatti zsír- és kötőszövetből álló köteg*” is, amelyről úgy vélték, hogy a veszettség előidézésében van szerepe (Oláh 1986: 45). A féregnek mint betegségek okozójának a képzetéhez tartozik még a torokgyík, a fogszú, a bolond bogara, a rákbetegség, a fülbemászó is (a férgekéről szól még Berde 1940: 77, Oláh 1986: 148–151).

A betegségek okozó férgekhez kapcsolható egy országszerte elterjedt (köznyelvi), leginkább gyerekeket intő, többnyire tréfásan használatos szólás: *Ha sokat iszol, béka nő a hasadba* (felszólító változatban is: *Ne igyál sokat, mert béka nő a hasadba*).

Bár „*a gyógynövények alkotják a népi gyógyszerek túlnyomó részét*” (Oláh 1986: 158), jócskán használatosak állati és emberi eredetű, valamint ásványi anyagok is. Az állati eredetű gyógyszerek általában egyébként nem fogyasztottak (például csikólép, a disznó különleges testrészei, állatok ganaja, kígyó, béka, egér, csiga, sün, kőrishogár; a csekély számú ellenpéldához tartozik a méz és a tej; Berde 1940: 174–5, Vasas 1985: 36–41, Oláh 1986: 157–8, 169, 178 stb.). A *féreg* gyűjtőnév alá sorolódik a gyógyító pióca vagy nadály is.

A férgek a többi betegségek okozó közül a boszorkányokhoz és a szélhez is több szállal kapcsolódnak. A *kígyót-békát kiált rá* kifejezés, minthogy a magyarországi boszorkányperekben a *rákiált* „ráfog, megvádol” jelentéssel szerepelt, eredeti jelentése „kígyóval-békával (azaz mindenféle bűnt megtestesítő féreggel) megvádol valakit”, „minden rosszat ráfog” (Nagy 1979: 282–4). A boszorkánykodásban egyébként is köztudottan nagy szerepük volt a férgeknek, csúszómászóknak (kígyónak, békának, teknősbékának, gyíknak és a madarakhoz és ide is sorolt denevérnek stb.). A szél és a férgek kapcsolatát részletesen tárgyalja Oláh Andor (1986: 65–66), aki a *szél* betegségek okozóját, amely személyszerű lénynek számíthatott, a pneumatához kapcsolja (1986: 52–85).

Irodalom

- Barna Gábor: NÉPHIT ÉS NÉPSZOKÁSOK A HORTOBÁGY VIDÉKÉN. Bp.: Akadémiai 1979.
- Berde Károly: A MAGYAR NÉP DERMATOLÓGIÁJA. A BŐR ÉS BETEGSÉGEI NÉPÜNK NYELVÉBEN, HIEDELMEIBEN ÉS SZOKÁSAIBAN. Bp.: Magyar Orvosi Könyvkiadó Társulat 1940.
- Berlin, Brent: ETHNOBIOLOGICAL CLASSIFICATION. PRINCIPLES OF CATEGORIZATION OF PLANTS AND ANIMALS IN TRADITIONAL SOCIETIES. Princeton, N. J.: Princeton University Press 1992.
- Brown, Cecil H.: LANGUAGE AND THE LIVING THINGS. UNIFORMITIES IN FOLK CLASSIFICATION AND NAMING. New Brunswick, N. J.: Rutgers University Press 1984.
- Durrell, Gerald: THE WHISPERING LAND (1961). Harmondsworth: Penguin 1964.
- EWUNG. Benkő Loránd, hrsg.: ETYMOLOGISCHES WÖRTERBUCH DES UNGARISCHEN. Bp.: Akadémiai 1: A–Kop 1993, 2: Kor–Zs 1995.
- Gállfy Mózes & Márton Gyula: SZÉKELY NYELVFÖLDRAJZI SZÓTÁR. Bp.: Akadémiai 1987.
- Garai Gábor: ÖTEN A MATRÓZKOCSMÁBAN. *Élet és Irodalom* 28(1984)51–52(XII. 21.)2.
- Horváth István: MAGYARÓZDI TORONYALJA. ÍRÓI FALURAJZ EGY ERDÉLYI MAGYAR FALURÓL. Bp.: Magyar Helikon 1980, 2. kiadás. (Kolozsvár: Dacia 1970, 1. kiadás.)
- Jakubovich Emil: RÉGI MAGYAR RECEPTEK. *Magyar Nyelv* 29(1933)5–6: 187–9.

- Kádár Lajos: KOLOMP SZÓL A KÖDBŐL... EMLÉKEK A RÉGI PÁSZTORÉLETRŐL. Bp.: Móra 1959.
- Károly Sándor: ÁLTALÁNOS ÉS MAGYAR JELENTÉSTAN. Bp.: Akadémiai 1970.
- : KÉT MONOGRÁFIA ZÜRJÉN ÁLLATNEVEKRŐL. *Nyelvtudományi Közlemények* 79(1977)1–2: 376–384.
- Kicsi Sándor András: A VÍZIBORJÚ TERMÉSZETE. *Orvostörténeti Közlemények* 121–4, 1988: 71–89.
- : CSIGAEVŐK-E A MAGYAROK? *Holmi* 2(1990)10: 1146–1150.
- : MI A DENEVÉR: FÉREGMADÁR VAGY SE FÉREG, SE MADÁR? *Magyar Nyelvőr* 115 (1991)1–2: 127–9.
- Kiss Géza & Keresztes Kálmán: ORMÁNSÁGI SZÓTÁR. Bp.: Akadémiai 1952.
- Kóssa (=Magyary-Kossa) Gyula: KÍGYÓ AZ EMBERBEN. *Ethnographia* 19(1908)274–281.
- Lakatos Károly: A RÉGI SZEGEDI HALÁSZOK JELKÉPES MADARAI. *Ethnographia* 21(1910)2: 82–90, 3: 147–154.
- Lakoff, George: WOMEN, FIRE, AND DANGEROUS THINGS. WHAT CATEGORIES REVEAL ABOUT THE MIND. Chicago & London: The University of Chicago Press 1987.
- : NÉHÁNY EMPIRIKUS MEGJEGYZÉS A FOGALMAK TERMÉSZETÉRŐL. Fordította Fülöp Erzsébet. *Janus* 9 (Pécs, 1992. ősz) 1: 97–120.
- Márton Gyula: ADALÉKOK A BILINGVIZMUS KÉRDÉSÉHEZ. *Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények* 4(1960)269–296.
- MTSZ. Szinnyei József: MAGYAR TÁJSZÓTÁR. Bp.: Hornyánszky 1: A–Ny 1893, 2: O–Zs 1901.
- Nagy Gábor, O.: MI FÁN TEREM? MAGYAR SZÓLÁSMONDÁSOK EREDETE. Bp.: Gondolat 1979³.
- Oláh Andor: „ÚJ HOLD, ÚJ KIRÁLY!” A MAGYAR NÉPI ORVOSLÁS ÉLETRAJZA. Bp.: Gondolat 1986.
- Péntek János & Szabó T. E. Attila: EMBER ÉS NÖVÉNYVILÁG. KALOTASZEG NÖVÉNYZETE ÉS NÉPI NÖVÉNYISMERETE. Bukarest: Kriterion 1985.
- Pócs Éva: MAGYAR RÁOLVASÁSOK 1–2. Bp.: A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára 1985.
- : SZEM MEGLÁTOTT, SZÍV MEGVERT. MAGYAR RÁOLVASÁSOK. Bp.: Helikon 1986. (a)
- : A „GONOSZÚZÉS” MÁGIKUS ÉS VALLÁSOS ESZKÖZEI. ADATOK RÁOLVASÓINK EGYHÁZI KAPCSOLATAIHOZ. In: Tüskés Gábor, szerk.: „MERT EZT ISTEN HAGYTA...” TANULMÁNYOK A NÉPI VALLÁSSÁG KÖRÉBŐL. Bp.: Magvető 1986: 213–251. (b)
- RMG. Berrár Jolán & Károly Sándor, szerk.: RÉGI MAGYAR GLOSSZÁRIUM. SZÓTÁRAK, SZÓJEGYZÉKEK ÉS GLOSSZÁK EGYESÍTETT SZÓTÁRA. Bp.: Akadémiai 1984.
- Szabó T. Attila: GÁSPÁR JÁNOS TÁJSZÓGYŰJTEMÉNYEI 1838–1845. Bp., 1964. (A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 107.)
- TESZ. Benkő Loránd, szerk.: A MAGYAR NYELV TÖRTÉNETI-ETIMOLÓGIAI SZÓTÁRA. Bp.: Akadémiai 1: A–Gy 1967, 2: H–Ó 1970, 3: Ö–Zs 1976.
- ÚMTSZ. Lőrinczy Éva, B., szerk.: ÚJ MAGYAR TÁJSZÓTÁR. Bp.: Akadémiai 1: A–D 1979, 2: E–J 1988, 3: K–M 1992.
- Vasas Samu: NÉPI GYÓGYÁSZAT. KALOTASZEGI GYŰJTÉS. Bukarest: Kriterion 1985.
- Wichmann, Yrjö: WÖRTERBUCH DES UNGARISCHEN MOLDAUER NORDCSÁNGÓ- UND DES HÉTFALUER CSÁNGÓDIALEKTES. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura 1936.

Szuly Gyula

ZÁRÓRA UTÁN

Végre kiálthatom: – Fülembé, füstös!
Bankót lengethetek: Nesze, cigány!
Tudod-e, mit húzz: az úri nótát,
ne csak a magyart; az igaz úrit,
és hazakísérj záróra után.